

Ήταν τελικά ο Ρήγας
εκδότης του «Αγαθάγγελου»;

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ήταν τελικά ο Ρήγας
εκδότης του «Αγαθάγγελου»;

ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

ΑΘΗΝΑ 2009

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ
Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα
Τηλ. 210 8011066
www.rhigassociety.gr

Δημήτριος Καραμπερόπουλος, παιδίατρος
Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής Πανεπιστημίου Αθηνών
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα
Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα
Τηλ.-Φαξ: 210 8011066
e-mail: karamber@otenet.gr
www.karaberopoulos.gr

Δημοσιεύεται στον τιμητικό τόμο του Καθηγητού Γεωργίου Λεοντσίνη,
Αθήνα 2009.

Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»¹;

Με τίτλο «Αγαθάγγελος»² ή «Οπτασία του μακαρίου ιερομονάχου Αγαθαγγέλου» κυκλοφόρησε μετά το 1750 σε χειρόγραφη μορφή από τον αρχιμανδρίτη Θεόκλητο Πολυειδή ένα κείμενο, που «συνέχιζε την παλιά χρησιμολογική παράδοση και την πλούσια φιλολογία του είδους αυτού, συνδυάζοντας το ύφος και τη γλώσσα των βιβλικών προφητικών κειμένων με τη γοητεία των λαϊκών θρύλων και των χρησμών για την ανάκτηση του Γένους», κατά την παρατήρηση του ιστορικού του Ρήγα

1. Αφορμή για τη συγγραφή του άρθρου ήταν η σύσταση του Γιώργου Καραμπελιά, ο οποίος σε σχετική παρατήρησή μας για την αναγραφή στο άρθρο του «Η καταστροφάντηση της επανάστασης του '21. (Μια σκανδαλώδης έκδοση της Βουλής των Ελλήνων)», *Manifesto*, τεύχ. 17, Άνοιξη 2009, σ. 59, πως ο Ρήγας είχε εκδώσει «και τους “Χρησιμούς του Αγαθάγγελου”», να γράψουμε ένα άρθρο για να ξεκαθαριστεί και αυτό το θέμα για τον Ρήγα, όπως γράφτηκε για το όνομα και την καταγωγή του Ρήγα, τα πρότυπα του “Φυσικής απάνθισμα” και της Χάρτας της Ελλάδος, τα “Ολύμπια” μετάφραση του Ρήγα, η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονα κ.ά.
2. Για τον Θεόκλητο Πολυειδή, τον «Αγαθάγγελο» και γενικότερα το ρόλο του στα χρόνια της σκλαβιάς βλ. Νικολάου Γ. Πολίτου, «Αγαθάγγελος», *Εστία* 27, Ιαν.-Ιούν. 1889, σσ. 38-40. Νικολάου Γ. Πολίτου, «Δημιώδεις δοξασίαι περί αποκαταστάσεως του ελληνικού έθνους», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α', 1920, σσ. 14-27, και για τον «Αγαθάγγελο», σσ. 24-26. Ευλογίου Κουρούλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής και το λεύκωμα αυτού εν Γερμανία (εξ ανεκδότη κώδικος). Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά*, τόμ. 5, 1934, σσ. 69-162 και για τον «Αγαθάγγελο» στις σσ. 125-162. Κ. Γεωργιάδης, «Αγαθάγγελος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1, Αθήνα (χ.χ.), σσ. 111-113. Δ. Λουκάτου, «Αγαθάγγελος», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1, Αθήνα 1962, σσ. 86-88. Αλ. Πολίτη, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου. Το μόνο γνωστό αντίτυπο», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 7, τεύχ. 42, Δεκέμβριος 1969, σσ. 173-192. Δαμιανού Δόζικου, «Ο Αγαθάγγελος ως προφητικόν αποκαλυπτικόν έργο και το μήνυμά του», *Μνήμη 1821, Αφιέρωμα εις την Εθνικὴν Παλιγγενεσίαν ἐπὶ τῆ 150^η ἐπετείῳ, Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.*, Παράρτημα, αρ. 9 του ΙΣΤ' τόμου, Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 95-126.

Λεάνδρου Βρανούση³. Όπως ο ίδιος συγγραφέας σημείωνε ο «Αγαθάγγελος» «“Προέλεγε” με ακρίβεια όσα είχαν ήδη συμβή ως την εποχή του και προδιέγραφε τα μέλλοντα, “την συντέλειαν της βασιλείας των Οσμάνων”, καλλιερμώντας την πίστη στο “ξανθό γένος” των Ρώσων. Κυκλοφορούσε ευρύτατα, έντυπο και χειρόγραφο, και διαβαζόταν με κατάνυξη “ως κώδιξ τις θείος, αναγγέλλων βεβαίαν την από τους Τούρκους σωτηρίαν της Ελλάδος”».

Ο «Αγαθάγγελος» κυκλοφόρησε σε πολλά χειρόγραφα⁴, που απόκεινται σε διάφορες Βιβλιοθήκες, ενώ πρώτη έντυπη μορφή θεωρείται ότι είναι εκείνη της Βιέννης. Έκτοτε ακολούθησαν και άλλες έντυπες εκδόσεις, το 1824 στο Μεσολόγγι και στη συνέχεια το 1837 και 1838.

Πώς προέκυψε το ζήτημα ότι ο Ρήγας εξέδωσε τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου»

Το 1838 εκδόθηκε στην Ερμούπολη της Σύρου από το τυπογραφείο του Γεωργίου Μελισταγούζ⁵ «*Η αποκάλυψις και προφητεία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, ιερομονάχου της μοναδικής πολιτείας του Μεγάλου Βασιλείου, γενομένη εν Μεσσήνη της Σικελίας κατά το ασοθ' έτος το σωτήριον*». Η προφητεία αυτή περιέχεται στο βιβλίο του «Ζηλοπροφήτη» με τίτλο «*Ευσεβούς τινός συντάκτου, κατά χάριν μεν του Ιησού, του Δόντος τοις δυσί μάρτυσιν αυτού το Πνεύμα της Προ-*

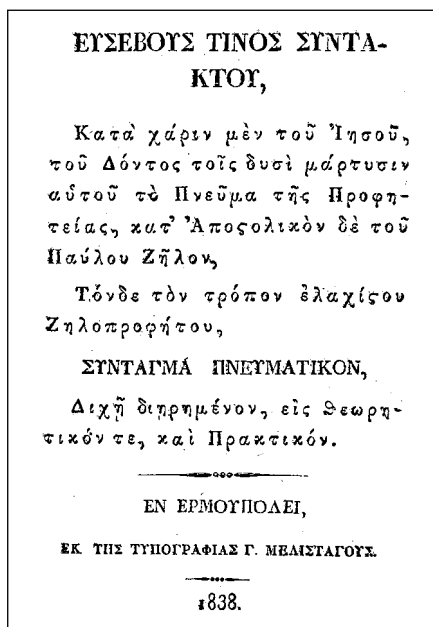
3. Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα 1954, σσ. 80-81.

4. Για τα χειρόγραφα και τις έντυπες εκδόσεις του «Αγαθάγγελου» βλ. Ευλογίου Κουρούλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής...», *ό. π.* σσ. 141-151, ο οποίος, σημειώνουμε, ακολουθεί τη γνώμη του Ζηλοπροφήτη για την πρώτη έντυπη τάχα έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα. Δαμιανού Δότικου, «Ο Αγαθάγγελος...», *ό. π.*, σσ. 96-98.

5. Περί του τυπογράφου Γεωργίου Μελισταγούζ βλ. Ανδρέου Κ. Χούμη, *Περί τυπογραφίας εν Σύρω*, εν Σύρω εκ του τυπογραφείου Ρ. Πρίντεζη, 1901, σ. 7, «...αφιχθείς εις Σύρον εκ Ναυπλίου, όπου ειργάζετο μετά του Τόμπρα και Ιωαννίδου, ο Γεώργιος Μελισταγός συνέστησε μετά του Κ. Δημίδου τυπογραφείον επί της οδοῦ Εμπορικῆς Λέσχης, όπου νυν το κατάστημα Ζερβουδάκη, κατά την εις χείρας ημών έντυπον αυτών προκήρυξιν της 11 Νοεμβρίου 1833. Τούτο διετηρήθη εις Σύρον και μετά την εις Αθήνας τῷ 1835 μετάβασιν του Δημίδου και μέχρι του 1871 ότε θανάτος του Μελισταγούζ μετεκομίσθη υπό των κληρονόμων του εις Αθήνας». (Ευχαριστίες εκφράζονται στον κ. Ευάγγελο Ρούσσο και τον κ. Δημ. Βαρθαλίτη για την υπόδειξη της σχετικῆς βιβλιογραφίας).

φητείας κατ' Αποστολικόν δε του Παύλου Ζήλον, τόνδε τον τρόπον ελαχίσου Ζηλοπροφήτου, Σύνταγμα Πνευματικόν, διχῆ διηρημένον εις θεωρητικόν και πρακτικόν», (σφ. κζ'+112)⁶.

*Η σελίδα τίτλου του βιβλίου του Ζηλοπροφήτου, Ερμούπολις 1838,
με την «προφητεία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου»*

Ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού, ο Ζηλοπροφήτης⁷, που είναι άγνωστος από όσο μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, στο εισαγωγικό του κείμενο

6. Βλ. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Ι, 1800-1839, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1939, αρ. 2968.

7. Ενδιαφέρον έχει να τονίσουμε ότι ο Ευλόγιος Κουρβίλας παρατηρεί για τον Ζηλοπροφήτη πως «πελαγοδρομεί δε εις το αχανές των μεταφορών και αλληγοριών, και διά παρερμηνειών και διαστρεβλώσεων της πραγματικής εννοίας προσπαθεί να εξαγάγει τα δοκούντα αυτώ και όλως αυθαίρετα συμπεράσματα». Και οι πολλές παραπομπές σε αγιογραφικά κείμενα «αποδεικνύουσι δε μόνον την σχολαστικότητα και την πλάνην του εκδότου, θεωρήσαντος τουτ' αυτό θεόπνευστον και προφητικόν το βιβλίον [του Αγαθαγγέλου]». Βλ. Ευλογίου Κουρβίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής και το Λεύκωμα αυτού εν τη Γερμανία (εξ ανεκδότου Κώδικος). Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά*, τόμ. 5, 1934, σσ. 69-162, και εδώ στη σ. 149.

με τα «Προλεγόμενα» υποστηρίζει ότι ο Ρήγας τύπωσε στη Βιέννη την αποκάλυψη και προφητεία του «Αγαθάγγελου». Συγκεκριμένα στη σελίδα ιβ' σημειώνει: *«Τύποις ουν εκδοθείσα ελλιπώς η αναχείρας αποκάλυψις, και προφητεία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, και ακρωτηριασθείσα πολλαχού υπό Ρήγα του Θειταλού, πλέον δ' ή άλλοθι, εν κεφαλαίοις πέμπτω, εβδομω και ογδόω. Ων τα δύο εβδομον τε κα ογδοον εις έν συνήψεν εβδομον... υπό τινος ευσεβούς ελαχίστου Ζηλοπροφήτου».*

Επίσης ο Ζηλοπροφήτης στις σελίδες κα'-κγ' των «Προλεγομένων» του με τίτλο *«Περί της πρώτης εκδόσεως και της έπειτα μεταφράσεως της προφητείας»*, γράφει τα κατωτέρω, προσθέτοντας και τρεις επί πλέον υποσημειώσεις για την υποτιθέμενη έκδοση του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη από τον Ρήγα Βελεστινλή, οι οποίες και παρατίθενται:

«Προφητεία του Μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, ιερομονάχου της μοναδικής πολιτείας του Μεγάλου Βασιλείου, γενομένη εν Μεσσηνή της Σικελίας, εν τω της Απολυτρώσεως ημών ασοθ' έτει, καθώς αυτώ εκ Θεού απεκαλύφθη. Ήτις μετά ταύτα εν Μεδιολάνοις εν έτει αφνέ, ιταλιστί (α) εις φως εξεδόθη παρά του αιδεσιμωτάτου πατρός και ιερομονάχου της του Αγίου Βενεδίκτου τάξεως, Ιακώβου του Παλαιώτου, ερμηνευθείσα νυν εκ της ιταλικής διακέκτου (β) εις την πεζήν ημών φράσιν (γ), παρά του πανοσιωτάτου ταπεινού αρχιμανδρίτου, ήτοι χοροεπισκόπου Πολιανής και Βαρδάρων, ναι μην και της εν Λειψία των Ορθοδόξων Εκκλησίας επόπτου τε και συνηγόρου, Θεοκλήτου του και Πολυειδού, κατά το αψη έτος».

(α) *«Το ιταλιστί ου κείται εν τύποις τοις του Ρήγα».*

(β) *«Εν τύποις τοις αυτοίς ερμηνευθείσα εκ της γαλλικής διαλέκτου εις την πεζήν ημών φράσιν».*

(γ) *«Ενταύθα λήγει η έκδοσις του Ρήγα, ός τα εξής αφείλε τα εν χειρογράφοις. Εαυτήν ούτως αξιόπιστον συνιστώσα, τον δε μεταφραστήν Θεόκλητον αρνουμένη, και ως μη ες δεύτερο διαβιούντα εξουδενούσα, και τα εξ εκείνου άχρι των καθ' ημάς ημερών σωζόμενα χειρόγραφα, και αντίγραφα ακυρούσα, και εις το παντελές καιπερ όντα, και μετά χείρας φερόμενα, και ημίν αναγνωσκόμενα, ασυνειδήτως καταργούσα. Η γαρ παρά του Ρήγα έκδοσις της προφητείας, περί της πρώτης εκδόσεως*

αυτής, ή μάλλον ειπείν αληθέστερον, περί εαυτής ταύθ' ούτως εν αρχή [στον τίτλο του βιβλιαρίου] λέγει:

Νυν πρώτον θεία νεύσει τύποις εκδοθείσα εν Αγαθουπόλει έτει σωτηριώδη ατοθ'.

Ούτως ο ανήρ λαμπρώς ψεύδεται και την εαυτού έκδοσιν παλαιότεραν της του Ιακώβου του Παλαιώτου μάτην υποδείξει επιχειρεί. Την εν τέλει του οκτωκαιδεκάτου από Χριστού αιώνος, ήμιστά γ' εν έτει ατοθ' γενομένην εν Βιέννη της Αουστρίας, ουδαμώς εν Αγαθουπόλει, της εν έτει αφνε' πρώτης εκδόσεως.

Εν γαρ εκείνω τω έτει η προφητεία εν Μεδιολάνοις ιταλιστί εις φως εξεδόθη παρ' Ιακώβου. Κατά δε το αφή έτος ηρμηνεύθη παρά Θεοκλήτου εκ της ιταλικής διαλέκτου, ούκουν εκ της γαλικής διαλέκτου, ή φησίν ο Ρήγας, εις την πεξήν ημών φράσιν.

Ου μόνον άρα εαυτόν ερμηνευτήν της προφητείας άδηλον τοις μη ειδόσιν υποδείκνυσιν, ου γαρ ουδέ του ερμηνευτού, ουδέ του εκδότου το όνομα φέρει, η έμοιγε γνωστή του Ρήγα έκδοσις, αλλά και εκδότην αυτής παλαιότερον του Παλαιώτου. Καίτοι μηδαμή μηδαμώς ών ερμηνευτής, στρεβλός δ' εκδότης της παρά Θεοκλήτου ερμηνευθείσης προφητείας, γενόμενος ως γε καθ' ημάς εν τω τέλει του ιη' αιώνος».

Συμπέρασμα πρώτο: Παρατηρούμε ότι ο Ζηλοπροφήτης αναφέρει στις υποσημειώσεις του πολλές φορές το όνομα του Ρήγα, στοιχείο που δείχνει πως στο αντίτυπο, που θα είχε προστά του με την έκδοση του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης, θα αναγράφεται το όνομα του Ρήγα ή θα περιείχε κάποια άλλα δηλωτικά στοιχεία, για να το μνημονεύει με τόση βεβαιότητα. Μελετήσαμε όμως το αντίτυπο του «Αγαθάγγελου»⁸ της Βιέννης και διαπιστώσαμε ότι είναι ανώνυμο, δεν αναγράφεται πουθενά το όνομα του Ρήγα, αλλά και ούτε υπάρχουν άλλα στοιχεία, τα οποία θα κατηύθυναν τη σκέψη προς το όνομα του Ρήγα. Διερωτώμεθα πώς ο Ζηλοπροφήτης με τόση βεβαιότητα γράφει μετά σαράντα χρόνια ότι ο Ρήγας ήταν εκδότης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, αφού η έκδοση

8. Ευχαριστίες εκφράζονται στη Διεύθυνση της Βιβλιοθήκης της Λαογραφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για την ευγενική παραχώρηση φωτοαντιγράφου του βιβλίου (αφ. Σπ. Λ. 837) ώστε να υπάρξει δυνατότητα διεξοδικής μελέτης.

αυτή είναι ανώνυμη και δεν γράφει κάτι σχετικό για να υποστηρίξει την «καταγγελία» του αυτή. Υποθέτουμε ότι ίσως κάποιος του είπε σχετικά, χωρίς να τεκμηριώσει την πληροφορία αυτή, ή με την αναγραφή του ονόματος του Ρήγα ο Ζηλοπροφήτης ήθελε να προσδώσει εγκυρότητα στη δική του έκδοση.

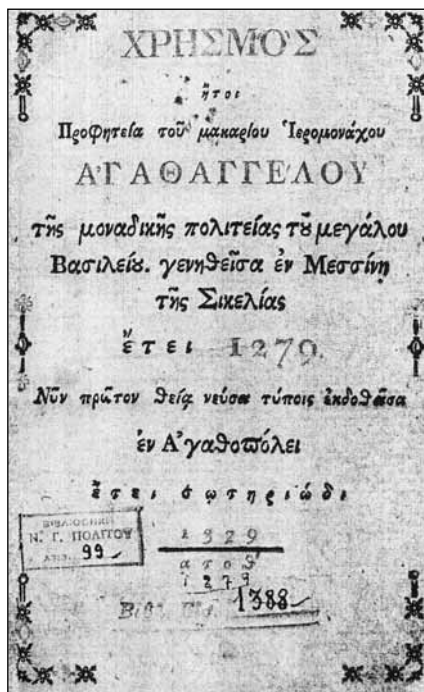
Η προσγραφόμενη από τον Αλ. Πολίτη έκδοση του «Αγαθάγγελου» στον Ρήγα

Ο Αλ. Πολίτης⁹ το 1969 παρουσίασε το μοναδικό σωζόμενο μέχρι τώρα αντίτυπο της έκδοσης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης, που απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ενδιαφέρον έχει να παρατηρήσουμε τη αδύναμη συλλογιστική του για την απόδοση της έκδοσης αυτής στον Ρήγα. Συγκεκριμένα ο Αλ. Πολίτης σημειώνει στη σελ. 174: *«Η μόνη μας πληροφορία πως εκδότης αυτού του βιβλιαριδίου είναι ο Ρήγας προέρχεται από έναν μεταγενέστερο εκδότη του Αγαθάγγελου, τον επονομαζόμενο Ζηλοπροφήτη. Η επικριτική διάθεση του τελευταίου απέναντι στην εκδοτική προσπάθεια του Ρήγα και το ότι η είδηση αυτή δεν ξέρουμε να διαψεύθηκε ποτέ (στα 1838 που τυπώθηκε η έκδοση θα ζούσαν ακόμη πολλοί γνώριμοι του Ρήγα), συνηγορούν για την αλήθεια της πληροφορίας. Η εύρεση του αντιτύπου δείχνει εξάλλου την ευσυνειδησία και την ακρίβεια του Ζηλοπροφήτη, όλα όσα αναφέρει για την έκδοση του Ρήγα είναι σωστά. Θα την ονομάζουμε λοιπόν στο εξής έκδοση του Ρήγα δίχως να ερευνήσουμε περισσότερο για την αλήθεια της πληροφορίας», (η υπογράμμιση δική μας).*

Δεν θα πρέπει να θεωρείται ισχυρό το επιχείρημα του Αλ. Πολίτη σύμφωνα με το οποίο εφ' όσον η άποψη του Ζηλοπροφήτη δεν διαψεύθηκε ποτέ, μια και θα ζούσαν «πολλοί γνώριμοι του Ρήγα», δηλαδή μετά σαράντα χρόνια, άρα θα είναι αληθινή αυτή η πληροφορία του Ζηλοπροφήτη. Επί πλέον για να καταλήξει στο συμπέρασμα αυτό θα περίμενε κανείς ότι θα διερευνούσε περισσότερο τα κείμενα του Ρήγα, τους άλλους συγγραφείς και όχι να αποδίδει στον Ρήγα την έκδοση του

9. Αλ. Πολίτη, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου. Το μόνο γνωστό αντίτυπο», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 7, τεύχ. 42, Δεκέμβριος 1969, σσ. 173-192.

«Αγαθάγγελου» δίχως να ερευνήσει περισσότερο για να τεκμηριώσει την αλήθεια της πληροφορίας του Ζηλοπροφήτου, όπως χαρακτηρι-
στικά γράφει «δίχως να ερευνήσουμε περισσότερο για την αλήθεια της
πληροφορίας». Μα σκοπός του μελετητή και ερευνητή είναι να βρρίσκει
την αλήθεια μιας πληροφορίας και να την τεκμηριώνει και να μην επα-
ναπαύεται στη δήλωση του προηγούμενου συγγραφέα.

Η σελίδα τίτλου του αντιτύπου του «Αγαθάγγελου» της Βιβλιοθήκης της Λαογραφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Συμπέρασμα δεύτερο: Ο Αλ. Πολίτης προσγράφει στον Ρήγα την έκδοση αυτή του «Αγαθάγγελου», δεχόμενος τη μία και μόνο μαρτυρία του Ζηλοπροφήτη, δίχως να διερευνήσει για την «αλήθεια της πληροφορίας», ενέργεια η οποία δυστυχώς καθιέρωσε την άποψη πως τάχα ο Ρήγας τύπωσε τον «Αγαθάγγελο» στη Βιέννη. Αν όμως, όπως όφειλε ως ερευνητής, διερευνούσε για την «αλήθεια της πληροφορίας» τότε θα διαπίστωνε ότι δεν ευσταθούν τα όσα ο Ζηλοπροφήτης έγραψε σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα.

Τι γράφουν οι ιστορικοί του Ρήγα για την έκδοση αυτή του «Αγαθάγγελου»

Ενδιαφέρον έχει να αναζητήσουμε τους συγγραφείς¹⁰, που έχουν γράψει για τον Ρήγα, και να δούμε τι υποστηρίζουν για την αποδιδόμενη σ' αυτόν έκδοση των «χρησμών του Αγαθάγγελου». Να εξετάσουμε αν οι ιστορικοί διερεύνησαν την πληροφορία, πως τάχα ο Ρήγας τύπωσε το βιβλίο αυτό, ή δέχθηκαν εκ των προτέρων την άποψη του Ζηλοποροφήτη και προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την υποτιθέμενη αυτή ενέργεια του Ρήγα.

Ο Λ. Βρανούσης¹¹ στο σημαντικό βιβλίο του για τον Ρήγα, αφού παρουσιάσει γενικά το θέμα του «Αγαθάγγελου», σημειώνει με έμφαση ότι «λένε» πως τύπωσε το βιβλίο του «Αθαγάγγελου», το οποίο «εξυπηρετούσε» τα επαναστατικά του σχέδια. Από το κείμενό του διαφαίνεται ότι ο ίδιος ο Βρανούσης δεν διερεύνησε, για να διαπιστώσει την αλήθεια του ισχυρισμού πως ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου». Συγκεκριμένα γράφει: «*Το λαϊκό αυτό εθνικό ευαγγέλιο, που έβρισκε τη βαθύτερη απήχηση στα πλατιά λαϊκά στρώματα, λένε πως το τύπωσε σε μια νέα έκδοση τώρα στη Βιέννη ο Ρήγας, διασκευάζοντάς το όμως έτσι, ώστε οι χρησιμοί και οι συμπάθειες για το “ξανθόν γένος” των Ρώσων να μεταστραφούν υπέρ των Γάλλων... Ωστόσο, μια τέτοια είδους “παραχάραξη” των χρησμών και των προρρήσεων του “Αγαθαγγέλου” εξυπηρετούσε θαυμάσια τους νέους πολιτικούς προσανατολισμούς και πολύ πιθανόν να έγινε την εποχή αυτή, είτε απ' τον ίδιο το Ρήγα, είτε από τον κύκλο τω ομοϊδεατών του».*

Παρόμοια και ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης¹² γράφει για την αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση του «Αγαθάγγελου», χωρίς όμως να προχωρήσει σε διερεύνηση του ζητήματος. Θεωρεί εκ προοιμίου δεδομένη την έκδοση αυτή από τον Ρήγα. Μάλιστα τονίζει ότι με την έκδοση αυτή

10. Πρόσφατα στο πολυσέλιδο και αναλυτικό βιβλίο του για τα έργα του Ρήγα, ο συγγραφέας Λουκάς Αξελός, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, εκδόσεις «Στοχαστής», Αθήνα 2003, δεν περιλαμβάνει στο βιβλίο του τον «Αγαθάγγελο» θεωρώντας εκ προοιμίου ότι δεν είναι του Ρήγα.

11. Λ. Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα 1954, σσ. 80-81.

12. Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μετάφραση Στέλλα Νικολούδη, Β' έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1999, σσ. 309-310.

θα μετέδιδε το επαναστατικό του μήνυμα! Αναλυτικότερα σημειώνει: «Επί πλέον φαίνεται ότι ο Ρήγας προσπάθησε να μεταδώσει το μήνυμά του εκδίδοντας, προφανώς κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης του εκδοτικού του προγράμματος το 1790, τις προφητείες του Αγαθάγγελου... Δημοσιεύοντας τις προφητείες τον ίδιο χρόνο που δημοσίευσε το “Φυσικής απάνθισμα” και το “Σχολείον των ντελικάτων εραστών”, ο Ρήγας προφανώς δεν υπαναχωρούσε σε κάποιο είδος παραδοσιακής χιλιαστικής ιδεολογίας».

Ιδιαίτερα προσπαθεί να αναλύσει την υποτιθέμενη αυτή ενέργεια του Ρήγα, της έκδοσης του «Αγαθάγγελου», με την οποία θα μπορούσε, όπως υποστηρίζει, να απευθυνθεί στις πλατύτερες μάζες του λαού. Συγκεκριμένα γράφει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Η έκδοση του Αγαθαγγέλου, η οποία του προσγράφεται, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μαρτυρία της ρεαλιστικής εκ μέρους του στάθμισης των πρακτικών δυνατοτήτων και των πολιτικών παραμέτρων οποιασδήποτε απόπειρας για εθνική απελευθέρωση. Αποτελούσε ένδειξη της επίγνωσης που διέθετε, ότι οι πολιτικές επιδιώξεις του επαναστατικού Διαφωτισμού μπορούσαν να έχουν απήχηση και να κινητοποιήσουν μόνο τις κοινωνικά και ιδεολογικά προηγμένες ομάδες που ποσοτικά αντιπροσώπευαν μόνον ένα πολύ μικρό, αν και δυναμικό, τμήμα της κοινωνίας. Οι ομάδες αυτές μπορούσαν να δώσουν ηγέτες και να οραματιστούν στόχους, αλλά μόνες τους δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν την επιτυχία μιας επαναστατικής εξέγερσης. Από την επίγνωση αυτής της πραγματικότητας πήγαζε η επιθυμία του Ρήγα να απευθυνθεί στις πλατύτερες μάζες του πληθυσμού, μιλώντας τους στη δική τους συμβολική γλώσσα, έτσι ώστε να μπορέσει να ανακινήσει τους πόθους που ξεπηδούσαν από τα βάθη της συλλογικής τους μνήμης και της εμπειρίας τους».

Εμείς πάντως σημειώνουμε ότι την εποχή έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας μετέφραζε το «Πνεύμα των νόμων» του Μοντεσκιέ, στοιχείο που δείχνει το ενδιαφέρον του για τα σοβαρά πολιτικοκοινωνικά θέματα, και σχεδίαζε το επαναστατικό του πρόγραμμα.

Επίσης ο Κ. Θ. Δημαράς¹³ για την έκδοση του «Αγαθάγγελου» υποστηρίζει ότι δεν έχει υποστεί «την επίδραση των ιδεών του Ρήγα», χωρίς

---

13. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορίας Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, όγδοη έκδοση, Ικαρος, Αθήνα 1987, σ. 173.

και πάλι να έχει γίνει μια συστηματική διερεύνηση και τεκμηρίωση αν πράγματι εκδόθηκε από τον Ρήγα. Χαρακτηριστικά γράφει ότι «ίσως εκφράζει απλώς την θέλησή του να χρησιμοποιήσει πιο εντατικά, με τον τυπογραφικό πολλαπλασιασμό, τον εθνεγερτικό χαρακτήρα τον οποίο είχε πάρει το κείμενο αυτό στις ελληνικές συνειδήσεις». Παρόμοια σημειώνει και ο Δημ. Λουκάτος¹⁴, δίχως και πάλι έρευνα και τεκμηρίωση, πως «..αναφέρεται ότι ο Ρήγας Φεραίος ανετύπωσε εις Βιέννην, γύρω εις τα 1795, τον “Αγαθάγγελον”, προσαρμόζων τας προφητείας του εις την εύνοιαν του γαλλικού έθνους και του ανερχόμενου Ναπολέοντος».

Ο C. M. Woodhouse¹⁵ πιο αναλυτικά κάνει αναφορά στην αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση του «Αγαθάγγελου», προσπαθώντας να επεξηγήσει πως η έκδοση αυτή έγινε για εμπορικούς λόγους. Θεωρεί δεδομένη την έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα, χωρίς και πάλι να διερευνήσει αν πράγματι είναι αληθινή αυτή η πληροφορία. Συγκεκριμένα ο Woodhouse σημειώνει: «Οι λόγοι για τους οποίους ανέλαβε αυτή την έκδοση (του Αγαθαγγέλου) είναι αμφιλεγόμενοι. Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι τον ευχαριστούσε να βλέπει στον Αγαθάγγελο έναν προφήτη όπως ο ίδιος, έστω και αν η κλίση του ήταν εσφαλμένη, αλλά οι μοναχοί και ο μυστικισμός ασκούσαν μικρή γοητεία στη θετικιστική του ιδιοσυστασία. Ο Ρήγας παρέμενε πάντα ένας πιστός Ορθόδοξος, αλλά δεν προσπάθησε, όπως έκαναν άλλοι αργότερα, να χρησιμοποιήσει την Εκκλησία ως ενεργητικό επαναστατικό παράγοντα, ούτε άλλωστε συμεριζόταν πια την παραδοσιακή πίστη των Ελλήνων στη Ρωσία ως ελευθερώτρια. ... Οι ελπίδες του για απελευθέρωση είχαν ήδη προσδεθεί αποκλειστικά στη Γαλλία. Έχει μάλιστα υποτεθεί ότι έκανε τροποποιήσεις στις “Προφητείες” ώστε να έχουν εφαρμογή και για τους Γάλλους, δεν υπάρχουν εξακριβωμένα στοιχεία για παρόμοιες αλλαγές».

Στη συνέχεια ο Woodhouse αδυνατεί να ερμηνεύσει αυτήν την έκδοση από τον Ρήγα, γι' αυτό και τονίζει ότι «Η έκδοση των “Προφητειών” παραμένει αναπόφευκτα μια μορφή ανωμαλίας στη λόγια παραγωγή του». Και καταλήγει ότι μάλλον ο Ρήγας την τύπωσε για εμπορικούς

14. Δημ. Λουκάτος, *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, λήμμα «Αγαθάγγελος», τόμ. 1, 1962, σσ. 86-88.

15. C.M.Woodhouse, *Ρήγας Βελεστινλής. Ο πρωτομάρτυρας της Ελληνικής Επανάστασης*, μετάφραση Νικ. Νικολούδης, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1997, σσ. 68-69.

λόγους φέρνοντας ως παράδειγμα την έκδοση των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας, τους οποίους χάρτες, σύμφωνα με τα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης, τους εξέδωσε για εμπορικούς λόγους¹⁶. Χαρακτηριστικά σημειώνει πως δεν υπάρχει άλλη εξήγηση από αυτή που δίνει: «*Ισως η πιο σωστή εξήγηση να είναι και η πιο απλή, ότι δηλαδή την εκπόνησε για καθαρά εμπορικούς λόγους, για να αποκομίσει κέρδη από ένα ενδεχόμενο μπεστ σέλλερ. Η έκδοση των χαρτών του της Μολδαβίας και της Βλαχίας λίγα χρόνια αργότερα έγινε ακριβώς για τον ίδιο λόγο. Όταν έδωσε αυτή την εξήγηση στους Αυστριακούς ανακριτές του τα 1798, εκείνοι σημείωσαν απλά ότι “δεν υπάρχει καμιά διαφορετική ένδειξη”. Ούτε όμως για την περίπτωση των “Προφητειών” υπάρχει οποιαδήποτε άλλη ένδειξη. Σε τελική ανάλυση ο Ρήγας ήταν πάντα ένας επιχειρηματίας.*»

Επισημαίνουμε πάντως ότι οι απαντήσεις στους ανακριτές δεν μπορούν να ληφθούν σοβαρά υπ’ όψιν και τούτο διότι τα ευρήματά μας κατά την έκδοση των χαρτών της Βλαχίας και Μολδαβίας¹⁷ έχουν δείξει πως οι χάρτες, τους οποίους ο Ρήγας τύπωσε, ήταν πολιτικοί χάρτες του κράτους του, τους οποίους ήθελε να χρησιμοποιήσει για τις εκλογές μετά την επανάστασή του. Υποστηρίζαμε ότι στους ανακριτές ο Ρήγας απάντησε πως ήταν για εμπορικούς λόγους, μία παραγγελία των Ηγεμόνων Βλαχίας και Μολδαβίας, μια και θέτει τις προσωπογραφίες τους σ’ αυτούς τους χάρτες, για μην αποκαλυφθεί ο πραγματικός του σκοπός. Και τούτο διότι όπως δείξαμε δεν είναι δυνατόν τα σύμβολα των Ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας που ο Ρήγας έθεσε κάτω από τις προσωπογραφίες τους να ήταν λοξά, σα πεταμένοι οι θυρεοί αυτοί και επί πλέον να έχει θέσει οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους» όπως έχουμε για πρώτη φορά διαπιστώσει την παρουσία του ροπάλου κάτω από τη μορφή του Ηγεμόνα. Δεν ήταν δυνατόν ο Ηγεμόνας να δέχονταν τα σύμβολα της Ηγεμονίας τους να ήταν έτσι λοξά τοποθετημένα. Ο Ρήγας απέκρυπτε κατ’ αυτόν τον τρόπο το επαναστατικό του σχέδιο. Γι’ αυτό και τονί-

16. Βλ. Αμ. Λεγράνδ, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνα 1891, β’ έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-ευρετήριο Δημ. Καρμπερόπουλου, Αθήνα 2000, σ. 63.

17. Δημ. Καρμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797, Νέα στοιχεία - Ευρετήριο - Αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σ. 27.

ζουμε ότι το παράδειγμα του Woodhouse δεν είναι δυνατόν να ισχύσει, για να δικαιολογήσει την εκδοτική εκτύπωση του «Αγαθάγγελου» για εμπορικούς λόγους.

Η εικόνα του Ηγεμόνα της Μολδαβίας από τη «Γενική Χάρτα της Μολδοβίας», Βιέννη 1797. Βλέπουμε το σύμβολο της Ηγεμονίας το οποίο ο Ρήγας το έθεσε λοξά σα πεταμένο, όχι όρθιο, και κάτωθεν αυτού το ρόπαλο του Ηρακλέους

Συμπέρασμα τρίτο: Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι συγγραφείς-ιστορικοί που αναφέρονται στο θέμα του «Αγαθάγγελου» αποδέχονται εκ των προτέρων την διατυπωθείσα άποψη ότι ο Ρήγας τύπωσε τον «Αγαθάγγελο». Όμως, όπως προκύπτει από όσα μνημονεύθηκαν, αποδεικνύεται ότι δεν έχουν κάνει τη σχετική διερεύνηση του θέματος και δεν τεκμηριώνουν την διατυπωθείσα άποψή τους. Απλώς προσπαθούν να ερμηνεύσουν την ενέργεια αυτή της αποδιδόμενης έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στον Ρήγα. Δυστυχώς λείπουν τα τεκμήρια στα κείμενά τους.

Κριτική των συμπερασμάτων του Αλ. Πολίτη και Ζηλοπροφήτη, πως τάχα ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης

1. Διερεύνηση του αντιτύπου του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης

Ένα αντίτυπο του «Αγαθαγγέλου», έκδοση της Βιέννης, που προσγράφεται στον Ρήγα απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, (αρ. Σπ. Λ. 837). Είναι καλοτυπωμένο σε μικρό σχήμα με συνολικό αριθμό σελίδων σαράντα τέσσερις και προμετωπίδα, διαιρεμένο σε δέκα κεφάλαια, εκ των οποίων λείπει το όγδοο. Από την διερεύνηση του αντιτύπου που κάναμε, μπορούμε να παραθέσουμε τις παρακάτω ισχυρές παρατηρήσεις:

α) Διαπιστώσαμε ότι στο αντίτυπο του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης δεν υπάρχει πρόλογος, ούτε υποσημειώσεις, ούτε κάποια προσθήκη. Ο Ρήγας όμως συνήθιζε σε όλα του τα έργα¹⁸, τόσο της πρώτης εκδοτικής παραγωγής του 1790, όσο και της δεύτερης του 1797, να γράφει προλόγους, προσφωνήσεις, υποσημειώσεις, παρατηρήσεις, να προσθέτει άλλες δικές του λέξεις ή φράσεις και να κάνει σχετικές διορθώσεις στο κείμενο ακόμη και στους ξένους συγγραφείς. Αναλυτικότερα στα δύο έργα της πρώτης περιόδου του 1790, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, και *Φυσικής απάνθισμα*, έχει καταχωρίσει πρόλογο και επί πλέον έχει προσθέσει μερικές υποσημειώσεις. Μάλιστα στη σελ. 64 του «Φυσικής απάνθισμα» σημειώνει για τον Βολταίρο ότι και αυτός ο σοφός κάνει λάθος: «Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ, είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς να λέγη πως εις την μεσόγειον θάλασσαν δεν είναι παλίρροιαι, και απόρησα πως έκαμε τοιούτον λάθος, ένα τώσον πνεύμα, πλην συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων».

Επίσης στο «Νέος Ανάχαρσις» έχει πολλές υποσημειώσεις και επί πλέον διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα Barthélemy για τη λαθεμένη

---

18. Τα ΑΠΑΝΤΑ του Ρήγα Βελεστινλή (πέντε βιβλία, τρεις χάρτες και η εικόνα του Μ. Αλεξάνδρου) έχουν για πρώτη φορά επανεκδοθεί ολοκληρωμένα, με ευρετήρια και εισαγωγικά κείμενα με επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και το 2007 κυκλοφόρησαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) με την ευκαιρία της επετείου των 250 χρόνων από τη γέννησή του Ρήγα Βελεστινλή (1757-2007).

παραπομπή του στον Όμηρο, παραθέτοντας και το σχετικό χωρίο. Επίσης στον «Ηθικό τρίποδα» γράφει τη σχετική του προσφώνηση και στα «Ολύμπια» του Μεταστάσιο, που μεταφράζει, καταχωρίζει ένα προλογικό κείμενο. Επίσης στο Σύνταγμα του, που είναι μετάφραση του αντίστοιχου Γαλλικού, και σ' αυτό έχει δικές του προσθήκες, όπως και στη «Χάρτα της Ελλάδος», στη «Νέα Χάρτα της Βλαχίας», τη «Γενική χάρτα της Μολδοβίας» και στην εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Δεν υπάρχει έργο του στο οποίο να μην βάζει την προσωπική του σφραγίδα.

β) Κατά τη μελέτη του κειμένου του αντιτύπου δεν εντοπίσαμε κάποια ενδοκεμενικά στοιχεία, που να στοιχειοθετούν την άποψη του Ζηλοπροφήτη και του Αλ. Πολίτη, ότι ο Ρήγας ήταν εκδότης του «Αγαθάγγελου». Δεν βρήκαμε κάποιες χαρακτηριστικές λέξεις του Ρήγα, όπως για παράδειγμα εκείνες με την πρόθεση «συν», που έχουμε εντοπίσει κατά τις μελέτες μας και στην επανέκδοση τόσο του «*Ηθικού Τρίποδος*»¹⁹, όσο και του «*Νέου Αναχάρσιδος*»²⁰, ούτε άλλη χαρακτηριστική λέξη. Μάλιστα τονίσαμε ότι τις «πεποιημένες» αυτές από τον Ρήγα λέξεις με την πρόθεση «συν» τις εντοπίσαμε και στα άλλα του βιβλία «*Φυσικής απάνθισμα*» και «*Σχολείον των ντελικάτων εραστών*», ακόμη και στα «*Δίκαια του ανθρώπου*» της «*Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*» του.

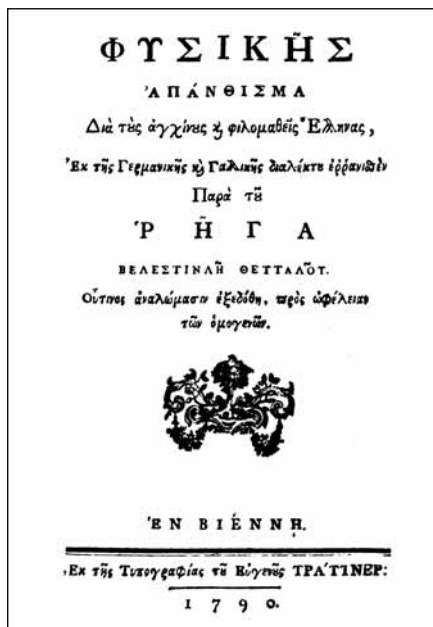
γ) Στο βιβλίο αυτό του «Αγαθαγγέλου» δεν αναγράφεται ο εκδότης, ο μεταφραστής ή ο επιμελητής του. Ο Ρήγας σε όλα του τα βιβλία και τους χάρτες συνήθιζε να αναγράφει το όνομά του. Πάντοτε σημείωνε ότι εκδόθηκαν «*παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού*».

δ) Ο Ρήγας μας δίνει μια σημαντική πληροφορία στην τελευταία σελίδα του «*Φυσικής απάνθισμα*» για τα πολιτικοκοινωνικά θέματα, που εκείνο τον καιρό τον απασχολούσαν. Συγκεκριμένα δίνει την είδηση ότι μετέφραζε το «*Πνεύμα των νόμων*» του Μοντεσκιέ και μάλιστα ότι είναι μισομεταφρασμένο, που σημαίνει ότι ασχολούνταν με την μετάφραση για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ήδη δηλαδή είχε αρχίσει να ασχολείται με τα είδη διακυβερνήσεως της πολιτείας, του κράτους. Το κείμενο της «*Είδησις*» έχει ως εξής: «*Αν κανέννας φιλογενής αγαπά να κοπιάση μετα-*

19. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

20. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Εισαγωγικά στον Νέον Ανάχαρσι του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

φρόζοντας προς όφελος του Γένους κανένα βιβλίο, ας μην επιχειρησθή το *Esprit des loix par monsieur Montesquieu* επειδή και είναι μισομεταφρασμένον υπ' εμού, και τελειώνοντας έχει να τυπωθή».

Ο Ρήγας πάντοτε αναγράφει το όνομά του στα έργα του, όπως ενδεικτικά δείχνουμε το «Φυσικῆς ἀπάνθισμα», Βιέννη 1790, «παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού»

ε) Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι αν μελετήσει κανείς τα έργα του Ρήγα θα διαπιστώσει ότι δεν περιέχει στα κείμενά του κάποια χρησιμολογική παράδοση ή να τα επενδύει με προφητικούς, λαϊκούς θρύλους για την απελευθέρωση των Ελλήνων από τους Οθωμανούς.

Συμπέρασμα τέταρτο: Από τη διερεύνηση του αντιτύπου του «Αγαθάγγελου» το αποδιδόμενο στον Ρήγα διαπιστώθηκε ότι το βιβλίο αυτό δεν έχει πρόλογο, υποσημειώσεις, διορθώσεις ή παρατηρήσεις, όπως ο Ρήγας συνήθιζε να βάζει σε όλα του τα έργα. Επίσης από την ενδοκειμενική διερεύνηση του βιβλίου του «Αγαθάγγελου» δεν εντοπίστηκαν χαρακτηριστικές λέξεις, φράσεις, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε σε όλα του τα βιβλία, όπως έχουμε δείξει. Επίσης δεν αναγράφεται ο εκδότης ή ο

επιμελητής της έκδοσης του «Αγαθάγγελου», ενώ ο Ρήγας πάντοτε σε όλα του τα έργα αναγράφει ότι «εξεδόθη παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού». Επί πλέον την εποχή έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας μετέφραζε το «Πνεύμα των νόμων» του Μοντεσκιέ, που έχει σχέση με τα συστήματα διακυβερνήσεως των κρατών, δείγμα της ενασχόλησής του με πολιτικοκοινωνικά θέματα.

2. Οι κατήγοροι του Ρήγα δεν γράφουν για την προσγραφόμενη σ' αυτόν έκδοση του «Αγαθάγγελου»

Εφόσον ο Ζηλοπροφήτης το 1838, σαράντα χρόνια μετά τον θάνατο του Ρήγα (1798), είχε την πληροφορία, ότι ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης, σημαίνει ότι η έκδοση αυτή θα ήταν γνωστή κατά τα προηγούμενα χρόνια και ιδιαίτερα τότε, που τυπώθηκε και κυκλοφόρησε στη Βιέννη και γενικότερα στον ελληνικό χώρο. Κατ' αυτόν τον τρόπο και οι κατήγοροι του Ρήγα θα γνώριζαν την έκδοση αυτή και το πιο πιθανό θα έγραφαν μαζί με τις άλλες κατηγορίες εναντίον του Ρήγα και κάτι σχετικό γι' αυτήν την έκδοση. Ακόμη και αν, σύμφωνα με τον Αλ. Πολίτη²¹, «οι βιογράφοι του Ρήγα δεν ήξεραν την έκδοση ή δεν ήθελαν να πουν τίποτε», όμως οι κατήγοροι του Ρήγα μετά χαράς θα έγραφαν γι' αυτήν την έκδοση του «Αγαθάγγελου» και πολύ περισσότερο αν πιθανόν ο Ρήγας την είχε αποκηρύξει. Στη συνέχεια μνημονεύουμε μερικούς από τους κατηγορούς του Ρήγα:

α) Ο Κύριλλος Λαυρεώτης²², που ήταν σύγχρονος του Ρήγα και ζούσε στο Βουκουρέστι, στη χειρόγραφη Ερμηνεία της Αποκαλύψεως καταφέρεται εναντίον «του παράφρονος Ρήγα», όπως τον αποκαλεί, ο οποίος «εκδούς εγκύκλια γράμματα διεγερτικά κατά των νυν τυράννων άνευ της του Χριστού ευδοκίας». Και στη συνέχεια γράφει ότι ο Ρήγας έγινε τροφή των ψαριών του ποταμού Δούναβη και «ύλη της αιωνίου κολάσεως

21. Αλ. Πολίτης, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα...», ό. π., σ. 174.

22. Βλ. την παρουσίαση σε συνέχειες από τον Κωνστ. Δυοβουνιώτη της «Ερμηνείας της Αποκαλύψεως του Κυρίλλου του Πατρέως», περιοδ. Θεολογία, τόμ. ΚΒ', Αθήνα 1951, σσ. 446 και εξ. Λουκία Δρούλια, «Λαυριώτης μοναχός Κύριλλος από την Πάτρα και η βιβλιοθήκη του», Ο Ερασιστής, τόμ. 11, 1974, σσ. 456-503. Αστ. Αργυρίου, «Η ιδεολογική σημασία των κρίσεων του Κυρίλλου Λαυριώτη εναντίον του Ρήγα», Υπέρεια, τόμ. 1, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Αθήνα 1990, σσ. 507-515.

κατά του Χριστού λυττήσας», δηλ. ομιλήσας. Αν ο Κύριλλος Λαυριώτης, που ασχολούνταν με παρόμοιο θέμα προφητικού και χρησιμολογικού χαρακτήρα, την ερμηνεία της Αποκαλύψεως, γνώριζε κάτι σχετικό για την υποτιθέμενη αυτή έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα, το πιο πιθανό θα ήταν πως θα έγραφε εναντίον του και γι' αυτήν την δραστηριότητα. Δεν έχει όμως κάνει ούτε μία νύξη για την έκδοση αυτή.

β) Επίσης ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Ιερόθεος²³ σε επιστολή του προς τους Παργιανούς, τότε που ο Χριστόφορος Περραιβός, 1798-1804, βρισκονταν στην Πάργα και ήταν η ψυχή της αντίστασης στις απειλές του Αλή Πασά, έγραφε εναντίον του Ρήγα: «*Ακούεται να ακολουθάται ως μανθάνω, τας συμβουλάς του Περραιβού, ο οποίος σας απατά. Δεν ηξεύρετε ότι αυτός με κάποιον Ρήγα Θεσσαλό, και άλλους μερικούς παρομοίους λογιωτάτους συνεννοούμενοι με τους Φραντζέζους εσκόπευαν να κάμνουν επανάστασιν κατά του κραταιοτάτου σουλτάνου, αλλ' ο μεγαλοδύναμος Θεός τους επαίδευσε κατά τας πράξεις των με τον θάνατον οπού τους έπρεπε*». Αν ο μητροπολίτης Ιερόθεος γνώριζε την έκδοση αυτή πως ήταν του Ρήγα μάλλον θα εύρισκε την ευκαιρία να την μνημόνευε και να τον κατηγορούσε επί πλέον γι' αυτήν την έκδοση.

γ) Χαρακτηριστική επίσης είναι η περίπτωση του ιδιόρρυθμου λογίου-ιατρού Μιχαήλ Περδικάρη²⁴, ο οποίος στα 1811 έγραψε ένα λίβελο εναντίον του Ρήγα, τον οποίο χαρακτηρίζει πως «*ήτον άσωτος και φαυλόβιος και φιλοκερδής κ' αισχροκερδής και φιλόδοξος...*, έλαβε την φροντίδα να ελευθερώση την Ελλάδα, ν' ανατρέψη την θρησκείαν ως περιττήν κατά μίμησιν της Γαλλίας». Αν πράγματι ο Ρήγας είχε τυπώσει τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου» θα ήταν κάτι κοινό και θα μαθεύονταν στη Βιέννη, όπου είχε ζήσει και ο Περδικάρης και στο λιβελογράφημά του εναντίον του Ρήγα το πιο πιθανό είναι πως θα εύρισκε την ευκαιρία να γράφει και για την έκδοση αυτή. Όμως ουδεμία σχετική μνεία υπάρχει στο λιβελογράφημά του.

---

23. Βλ. Χριστ. Περραιβού, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, Βενετία 1815, σσ. 94-96.

24. Βλ. Μιχαήλ Περδικάρη, «Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων» ανέκδοτον έργον (1811) εκδιδόμενον υπό Λ. Βρανούση, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, τόμ. 11, (1961), ανάτυπον, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού Ακαδημίας Αθηνών, Αθήναι 1997, σ. 56.

δ) Μία άλλη περίπτωση κατηγορού του Ρήγα είναι εκείνη του Αθανασίου Παρίου²⁵, ο οποίος στο χειρόγραφο του με τίτλο «*Νέος Ραψάκης*», που γράφηκε μάλλον το 1805, καταφέρεται εναντίον του Ρήγα και του Συντάγματός του, της Νέας Πολιτικής Διοικήσεως, η οποία στην αρχή του κείμενου είχε το ρόπαλο του Ηρακλέους. Μάλιστα ο Αθανάσιος Πάριος επισημαίνει στο κείμενό του και τις επαναστατικές επιδράσεις, που θα είχε στους σκλαβωμένους το κείμενο αυτό του Ρήγα, της Νέας Πολιτικής Διοικήσεως και του Θουρίου. Συγκεκριμένα γράφει ότι «*βιβλιάριον εξέδωκαν, Ρόπαλον του Ηρακλέους αυτό ονομάσαντες οι Ελληνόφρονες, βιβλίον δηλαδή διεγερτικόν, ερεθιστικόν, παρακινήτικόν, ώστε πάντες οι απανταχού χριστιανοί, εν ρητή ημέρα να δείξουν του Ηρακλέους την αλκήν εναντίον των τυραννούντων αυτούς*». Ενδιαφέρουσα πάντως είναι η παρατήρηση του Παρίου ότι τα επαναστατικά κείμενα του Ρήγα, το Σύνταγμα και ο Θούριός του, είχαν «*διεγερτικόν, ερεθιστικόν, παρακινήτικόν*» χαρακτήρα. Και συνεχίζει ο Αθανάσιος Πάριος: «*Η Θεία Πρόνοια ηλέησε το γένος των Χριστιανών, και προ του να διαδοθούν εις τον κόσμον εκείνα τα κακέμφατα ρόπαλα, έκαμε και εφανερώθη η αντίθετος αύτη σκευωρία και παρεδόθησαν εις το πύρ. Και οι κατά των ιδίων δεσποτών την κοινήν και καινήν ευτρεπίσαντες μάχαιραν, μάχαιραν εύρον μισθόν παραλόγου ζήλου αυτών*». Αν πάλι ο Αθανάσιος Πάριος, ως κληρικός, γνώριζε πως η έκδοση αυτή του «Αγαθάγγελου» έγινε από τον Ρήγα θα την μνημόνευε κατηγορώντας τον. Δεν αναφέρει κάτι σχετικό.

ε) Ας συμπληρώσουμε τον κατάλογο των κατηγορών του Ρήγα με τον Ιωάννη Φιλήμονα,²⁶ ο οποίος στα 1834 στο βιβλίο «*Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας*» άδικα κρίνει την προσωπικότητα και τις επαναστατικές ενέργειες του Ρήγα Βελεστινλή, για τον οποίο χαρακτηριστικά γράφει ότι ήταν «*Μεγαλόφρων και επιχειρηματίας, αλλ' όχι τόσο σκεπτικός και κρυψίνους, κάτοχος γνώσεων πολλών και ζωηρός εις το πνεύμα, αλλά επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων και μάλλον της καταστάσεως*

25. Βλ. Αικ. Κουμαριανού, «Ο Νέος Ραψάκης», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 6, 1968, σσ. 1-18.

26. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον περί της Φιλικής Εταιρείας*, Ναύπλιο 1834, σελ. 94. Για τις ανακρίβειες και τους χαρακτηρισμούς εναντίον του Ρήγα, που γράφει ο Ιωάν. Φιλήμων χαρακτηρίζοντας τον ως «επιπόλαιο εξεταστή των πραγμάτων» βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σσ. 257-272 και σε ανάπτυπο.

του Έθνους του». Επί πλέον σημειώνει ότι ο Ρήγας έγραψε εναντίον του Ιερατείου. Να σημειώσουμε ότι ο Φιλήμων μνημονεύει και μία έκδοση του Αγαθάγγελου, που τυπώθηκε στο Μεσολόγγι, στοιχείο που δείχνει πως γνώριζε το κείμενο. Αν ο Ρήγας είχε τυπώσει τον «Αγαθάγγελο» το πιο πιθανό είναι ότι θα το γνώριζε και θα έγραφε κοντά στις άλλες κατηγορίες και για την ανώνυμη αυτή έκδοση της Βιέννης. Δεν γράφει όμως κάτι σχετικό τέσσερα χρόνια πριν από τον Ζηλοπροφήτη.

Συμπέρασμα πέμπτο: Οι κατήγοροι του Ρήγα, που ήταν σύγχρονοί του και ορισμένοι ήταν και κληρικοί, δεν μνημονεύουν στις κατηγορίες τους την έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα. Εάν είχε ο Ρήγας εκδώσει τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου» το πιο πιθανό θα ήταν να το γνώριζαν, εφ' όσον μερικοί ήταν και κληρικοί, και θα μνημόνευαν μια τέτοια προσπάθεια του Ρήγα. Δεν έχουν αναφέρει κάτι για την προσγραφόμενη αυτή έκδοση στον Ρήγα.

3. Οι συγγραφείς μέχρι το 1838 δεν μνημονεύουν την αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση του «Αγαθάγγελου»

Διερευνώντας τα κείμενα των συγγραφέων μέχρι το 1838, έτος που έχουμε την μνεία του Ζηλοπροφήτη, παρατηρούμε ότι κανείς δεν μνημονεύει μια τέτοια έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα Βελεστινλή. Η «Εφημερίς»²⁷ των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, συνεργατών του Ρήγα, δεν έχουν γράψει κάτι σχετικό για την έκδοση αυτή τουλάχιστον στα μέχρι σήμερα γνωστά τεύχη της, ενώ έχουν μνημονεύσει άλλα του έργα. Επίσης ο Γεώργιος Ζαβίρας²⁸ στο χειρόγραφο βιβλίο του 1804, που τυπώθηκε αργότερα, δεν κάνει κάποια σχετική μνεία, ούτε στο λήμμα περί Ρήγα, ούτε στο λήμμα Θεόκλητος Πολυειδής. Στις βιογραφίες, που γράφτηκαν λίγα χρόνια μετά τον τραγικό θάνατο του Ρήγα,

---

27. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση*, Κέντρο Ερευνής Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1995.

28. Γεωργίου Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον* εκδοθέν υπό Γεωργίου Π. Κρέμιου, Αθήνησι 1872, επανέκδοση από τον Τάσο Γριτσόπουλο, Αθήνα 1972, σσ. 522-524 για Ρήγα και σσ. 320-321 για τον Θεόκλητο Πολυειδή.

όπως στο Γαλλικό Λεξικό²⁹ κατά το 1812 και αργότερα από τον Κων. Νικολόπουλο³⁰ στα 1824 δεν γίνεται αναφορά σε μια τέτοια εκδοτική προσπάθεια του Ρήγα. Στην «Απολογία ιστορικοκριτική»³¹, που τυπώθηκε το 1814, και στο χειρόγραφο του Οικονόμου Λαρισσαίου-Λογιωτάτου με την «Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας»³² του 1817, ουδεμία αναφορά έχει καταγραφεί για την έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα. Παρόμοια και οι ξένοι περιηγητές William Leake και Henry Holland³³, που γράφουν για τον Ρήγα ουδεμία σχετική μνεία κάνουν.

Επίσης δεν μνημονεύει κάτι σχετικό ο Cl. Fauriel³⁴, ο οποίος συμπεριέλαβε τον Θούριο στα δημοτικά τραγούδια που συνέλεξε κατά τα χρόνια της Επανάστασης, ούτε ο Carl Iken³⁵, ο πρίγκιπας Νικόλαος Υψηλάντης³⁶ στα απομνημονεύματά του, ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός³⁷ στα 1828, ο Κων. Κούμας³⁸ στα 1832, ούτε ακόμη ο στρατηγός Μακρυγιάννης³⁹ στα 1836, ο οποίος είχε ιδιαίτερη κλίση προς τα της θρησκείας. Και ο σύγχρονος του Ρήγα, Κυριακός Μελιζρutos⁴⁰ στο βιβλίο του «Χρονολογία ιστορική»,

29. *Dictionnaire Universel, historique, critique et bibliographique...* 9me édition, tome XIX (supplement Paris 1812, σσ. 464 κ. εξ.

30. Κων. Νικολόπουλου, *Notice sur la vie et les écrits de Rhigas, l'un des principaux auteurs de la révolution qui a pour but l'indépendance de la Grèce*, Paris 1824.

31. [Σωτήρη Λουΐζη], *Απολογία ιστορικοκριτική*, εν Τριεστίω 1814, σ. 221.

32. Ιω. Οικονόμου Λαρισσαίου-Λογιωτάτου, I. *Αληθινή ιστορία του Λουκιανού Σαμοσατέως* (μετάφραση στη δημοτική 1817), II. *Ιστορική τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας*, 1817. Εισαγωγή-φροντίδα Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Αθήνα 1989, σ. 185.

33. William Leake, *Researches in Greece*, London 1814, σσ. 83-84. Henry Holland, *Travels in the Ionian isles, Albania, Thessaly, Macedonia...*, London 1815, σ. 354.

34. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris 1825, τόμ. 2, σσ. 15 κ. εξ.

35. Carl Iken, *Leukothea*, Λειψία 1825, τόμ. 2, σ. 115.

36. D.Gr. Kampurouglou, *Mémoires du prince Nicolas Ypsilanti d'après le manuscrit No 2144 de la Bibliothèque Nationale de Grèce*, Αθήνα-Παρίσι (1901), σσ. 97-102.

37. Ιακώβου Ρίζου Νερουλού, *Cours de littérature grecque moderne*, Genève 1828, σσ. 139 και εξ. Πρβλ. την ελληνική μετάφραση *Ιστορία των γραμμάτων παρά τοις νεωτέροις Έλλησι*, Αθήνησι 1870, σσ. 58 κ. εξ.

38. Κων. Κούμας, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. 12, Βιέννη 1832, σσ. 600-601.

39. Βλ. ο *Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984, εικόνα αρ. 2. Και Στρατηγού Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, έκδ. Συλλογή, τόμ. 2, Αθήνα 1996, σσ. 128 και 131.

40. Βλ. Νίκου Α. Βέη (Bees), «Η "Χρονολογία" του Κυριακού Μελιζρutos και ο Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος και οι συνεργάται του», *Νέα Εστία*, τόμ. 30, 1941, σσ. 649-656.

που εκδόθηκε στην Οδυσσό το 1836, όπως επίσης και ο Χριστόφορος Περραιβός⁴¹, σύντροφος του Ρήγα, στα 1836 στο βιβλίο του «Απομνημονεύματα πολεμικά» δεν μνημονεύουν κάτι σχετικό για την υποτιθέμενη αυτήν έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα.

Συμπέρασμα έκτο: Όλοι οι συγγραφείς, που έγραψαν για τον Ρήγα μέχρι το 1838 και που δεν είναι τυχαίοι, δεν κάνουν μνεία μιας αποδιδόμενης σε αυτόν έκδοσης των «χρησμών του Αγαθάγγελου». Ως εκ τούτου φαίνεται περιέργο το γεγονός ότι μόνο ο Ζηλοπροφήτης μετά σαράντα χρόνια γνώριζε την ανώνυμη αυτή έκδοση να έγινε από τον Ρήγα!

4. Οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» στα 1837 και 1838 δεν μνημονεύουν τον Ρήγα

Ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε ότι ο «Αγαθάγγελος» τυπώθηκε άλλες δύο φορές την ίδια περίοδο με εκείνη του «Ζηλοπροφήτου» του 1838: η μία με τα αρχικά «Ο.Ι.Κ.»⁴² το 1837 και η δεύτερη από τον ιατρό Π. Δ. Στεφανίτζη⁴³ το 1838. Διερευνήσαμε τις εκδόσεις αυτές του «Αγαθάγγελου» και διαπιστώσαμε ότι δεν καταγράφουν κάποια αναφορά στον Ρήγα Βελεστινλή, για την προσγραφόμενη σ' αυτόν έκδοση του «Αγαθάγγελου». Προσθέτουμε ακόμη ότι ο ιατρός Στεφανίτζης, όπως σημειώνει στον πρόλογο του βιβλίου του, είχε στην κατοχή του από το 1822 τον κώδικα με τις διάφορες προρρήσεις και χρησιμούς. Εάν είχε μάθει κάτι για την έκδοση του «Αγαθάγγελου» την αποδιδόμενη στον Ρήγα το πιο πιθανό είναι πως θα έγραφε γι' αυτόν, θετικά ή αρνητικά.

---

41. Χριστοφόρου Περραιβού, *Απομνημονεύματα πολεμικά*, εν Αθήναις 1836.

42. «Χρησμοί του Αγαθαγγέλου», παρὰ του Ο.Ι.Κ., εν Αθήναις εκ της τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, 1837.

43. «Οπτασία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου», στο Π. Δ. Στεφανίτζη Λευκαδίου ιατρού, *Συλλογή διαφόρων προρρήσεων*, Αθήναι, εκ της τυπογραφίας του Α. Αγγελίδου, 1836, σσ. 143-199. Για τον ιατρό Πέτρο Στεφανίτζη ενδεικτικά βλ. Αναστασίου Δ. Λιγνάδη, «Πέτρος Στεφανίτζης. Κείμενα περί ιατρών κατά την Επανάστασιν», *Νέον Αθήναιον*, τόμ. 2, 1957, σσ. 55-70. Του ιδίου «Συμπλήρωμα περί Πέτρου Στεφανίτζη», *Νέον Αθήναιον*, τόμ. 4, 1963, σσ. 129-146. Σπ. Ι. Ασδραχά, «Λιθογραφίες από ένα αθησαύριστο έντυπο του Π.Δ. Στεφανίτση», *Ο Ερασιστής*, τεύχ. 8, 1964, σσ. 78-79. Τριαντ. Σκλαβενίτη, «Συμβολή στη βιογραφία του Πέτρου Στεφανίτση», *Μνήμων*, τόμ. 1, 1971, σσ. 53-73.

Συμπέρασμα έβδομο: Ούτε οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» του 1837 και 1838 μνημονεύουν την αποδιδόμενη στον Ρήγα έκδοση της Βιέννης. Αν γνώριζαν κάτι σχετικό μάλλον θα το ανέφεραν.

ΤΕΛΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η ενδελεχής μελέτη και διερεύνηση για την προσγραφόμενη έκδοση το «Αγαθάγγελου» στον Ρήγα έδειξε ότι τελικά δεν είναι έκδοση του Ρήγα Βελεστινλή, όπως χωρίς τεκμηρίωση έχει υποστηριχθεί και αναγράφεται στα κείμενα. Το τελικό αυτό συμπέρασμα τεκμηριώνεται από τα αναφερθέντα και συνοψίζεται στα κατωτέρω:

1) Η μία και μοναδική αναφορά ότι ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης ήταν εκείνη του Ζηλοπροφήτη, ο οποίος σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα την μνημονεύει, χωρίς να τεκμηριώνει όμως την άποψή του αυτή, δίνοντας την εντύπωση πως αυθαίρετα την αποδίδει στον Ρήγα, ίσως για να προσδώσει κύρος στη δική του έκδοση. Ομοίως και ο Αλ. Πολίτης αποδέχεται την «αλήθεια της πληροφορίας» του Ζηλοπροφήτη, δίχως να διερευνήσει και να τεκμηριώσει αυτήν την πληροφορία. Στη συνέχεια και οι συγγραφείς του Ρήγα ακολούθησαν την άποψη αυτή ανεξέταστα, δίχως να μελετήσουν και διερευνήσουν την αλήθεια της πληροφορίας του Ζηλοπροφήτη και του Αλ. Πολίτη.

2) Από τη διερεύνηση του αντιτύπου του «Αγαθάγγελου» του αποδιδόμενου στον Ρήγα διαπιστώθηκε ότι το βιβλίο αυτό δεν έχει πρόλογο, ούτε υποσημειώσεις, ούτε διορθώσεις ή παρατηρήσεις, όπως ο Ρήγας συνήθιζε να βάζει σε όλα του τα έργα. Επίσης από την ενδοκειμενική διερεύνηση του βιβλίου του «Αγαθάγγελου» δεν εντοπίστηκαν χαρακτηριστικές λέξεις ή φράσεις, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε σε όλα του τα βιβλία όπως έχουμε δείξει. Επίσης δεν αναγράφεται ο εκδότης ή ο επιμελητής της έκδοσης του «Αγαθάγγελου», ενώ ο Ρήγας πάντοτε σε όλα του τα έργα ανέγραφε «εξεδόθη παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού».

3) Σε όλα τα γνωστά έργα του Ρήγα Βελεστινλή δεν βρίσκει κανείς κάποιες χρησιμολογικές παραδόσεις ή προφητικούς, λαϊκούς χρησμούς για την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς.

4) Την εποχή της έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας όπως δηλώνει στο «Φυσικής απάνθισμα», Βιέννη 1790, μετέφραξε το

«Πνεύμα των νόμων» του Μοντεσκιέ, που έχει σχέση με τα συστήματα διακυβερνήσεως των κρατών, δείγμα της ενασχόλησής του με πολιτικο-κοινωνικά θέματα.

5) Οι κατήγοροι του Ρήγα, που ήταν σύγχρονοί του και ορισμένοι ήταν και κληρικοί, δεν μνημονεύουν στις κατηγορίες τους εναντίον του Ρήγα την έκδοση του «Αγαθάγγελου». Εάν ο Ρήγας είχε εκδώσει τους «χρησμούς του Αγαθάγγελου» το πιο πιθανό θα το γνώριζαν, εφ' όσον μερικοί ήταν και κληρικοί, και θα μνημόνευαν μια τέτοια προσπάθεια του Ρήγα. Δεν αναφέρουν κάτι για την προσγραφόμενη αυτή έκδοση στον Ρήγα.

6) Οι συγγραφείς, οι οποίοι έγραψαν για τον Ρήγα μέχρι το 1838 και δεν είναι τυχαίοι, δεν κάνουν μνεία μιας τέτοιας αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των «χρησμών του Αγαθάγγελου». Μόνο ο Ζηλοπροφήτης μετά σαράντα χρόνια μνημονεύει την ανώνυμη αυτή έκδοση και την αποδίδει στον Ρήγα. Αν γνώριζαν το πιο πιθανό θα έγραφαν κάτι σχετικό. Από όλους αυτούς τους συγγραφείς ουδείς αναφέρει τον Ρήγα ως εκδότη του «Αγαθάγγελου». Επίσης ούτε οι άλλοι δύο εκδότες του «Αγαθάγγελου» του 1837 και 1838 μνημονεύουν τον Ρήγα ως εκδότη του «Αγαθάγγελου».

Συνοπτικά καταλήγουμε να πούμε ότι σύμφωνα με όλα τα στοιχεία της έρευνας τελικά η έκδοση του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης δεν είναι έκδοση του Ρήγα. Η πληροφορία του Ζηλοπροφήτη και στη συνέχεια του Αλ. Πολίτη είναι ατεκμηρίωτη και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν θα πρέπει πλέον ο Ρήγας Βελεστινλής να θεωρείται εκδότης των «χρησμών του Αγαθάγγελου».

**Δημοσιεύματα του Δημ. Καραμπερόπουλου
για τον Ρήγα Βελεστινλή**

1. Επανεκδοση των ΑΠΑΝΤΩΝ του Ρήγα, ολοκληρωμένα, για πρώτη φορά μετά 210 χρόνια, με ευρετήρια και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM).
2. Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή.
3. Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία.
4. Το Ευρετήριο της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα.
5. Η άδικη κρίση του Ιωαν. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή.
6. Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο.
7. Ρήγας και Ορθόδοξη Πίστη.
8. Οι Χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή. Νέα στοιχεία.
9. Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή.
10. Ο Θούριος του Ρήγα εμψυχωτής των ραγιαδων επαναστατών.
11. Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή.
12. Εισαγωγικά στον Νέον Ανάχαρσι του Ρήγα Βελεστινλή.
13. Ιατρικές γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή στο έργο του «Φυσιικής απάνθισμα».
14. Ρήγα Βελεστινλή «Φυσιικής απάνθισμα» και Γαλλική «Encyclopedie». Ταύτιση για πρώτη φορά ενός προτύπου.
15. Ρήγας Βελεστινλής και Encyclopedie: Πότε έγραψε το «Φυσιικής απάνθισμα».
16. Η Γαλλική «Encyclopedie» ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα «Φυσιικής απάνθισμα».
17. Θούριος: Το ιερότερον άσμα της φυλής μας.
18. Η επαναστατική φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή.

19. Το ρόπαλο του Ηρακλέους στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα.
20. Ρήγα Ρήσεις.
21. Ήταν ρεαλιστικό το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή;
22. Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798): Επαναστάτης και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου. Προλογικά στην μετάφραση του Συντάγματος του Ρήγα σε 10 γλώσσες.
23. Το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή για την απελευθέρωση της Ελλάδος και των Βαλκανικών λαών.
24. Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή.
25. Το Μουσείο Ρήγα στη γενέτειρά του. Πρόταση για την ανάδειξή του.
26. Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή.
27. Η δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα.
28. Ρήγας και Γαλλική «Encyclopedie». Μία ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797.
29. Οι τρεις σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα.
30. Τα θεατρικά έργα για τον Ρήγα.
31. Γιατί ο Ρήγας διάλεξε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της «Χάρτας της Ελλάδος»;
32. Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών.
33. Συμβολή στην έρευνα του Συντάγματος του Ρήγα: Το σημαντικό χειρόγραφο Κυθήρων.
34. «Σπίτι του Ρήγα»: Ανακήρυξη και επίσημα ως ιστορικού τύπου.
35. «Η νεότης του Ρήγας», 1885, του Νικολάου Πολίτη.
36. Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»;